

NORBERT SZKLARZEWSKI

ORCID: 0000-0002-5332-8996

Benn Steil, *Plan Marshalla. Postawić świat na nogi*, tłum. K. Chojnacka i P. Chojnacki, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, s. 720

DOI: 10.15290/sp.2021.29.15

Benn Steil to pochodzący ze Stanów Zjednoczonych Ameryki pisarz, historyk, ekonomista, a nade wszystko intelektualista o niezwykle szerokich horyzontach umysłowych. Jego najnowszą książkę, stanowiącą przedmiot niniejszej recenzji, wielokrotnie wyróżniały instytucje kultury, a wśród nich m.in. Nowojorskie Towarzystwo Historyczne, które w uzasadnieniu przyznania nagrody orzekło, iż to najlepsza praca o historii USA. W jeszcze innym konkursie książka zajęła drugie miejsce, i także tutaj nie brakowało świetnych recenzji – tekst wydany w 2020 r. uznano za trzeci najlepszy o dziejach dyplomacji. Swoje opinie na temat tego dzieła wyrazili również przedstawiciele świata nauki. Tak na przykład autor legendarnego już bestsellera przełomu ostatnich dwóch dekad XX w. Paul Kennedy¹ zaakcentował błyskotliwość, elegancką stylistykę, wnikliwość oraz talent pisarza. Należy dodać, iż to nie pierwsza tak znakomicie opiniona książka Steila. Także dwie poprzednie publikacje amerykańskiego badacza (w tym jedna współautorska) były bardzo dobrze przyjęte, zdobywając szereg nagród i nominacji².

Benn Steil kształcił się na Uniwersytecie w Oksfordzie i Uniwersytecie Pensylwanii w Filadelfii. W trakcie kariery zawodowej pełnił funkcję m.in. dyrektora International Economics Program w Królewskim Instytucie Spraw Międzynarodowych w Londynie, dyrektora ds. Ekonomii Międzynarodowej w Radzie Stosunków Międzynarodowych i historyka rezydującego w Radzie ds. Stosunków Międzynarodowych. W międzyczasie założył periodyk o tematyce ekonomicznej

¹ P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, tłum. M. Kluźniak, Warszawa 1994.

² B. Steil, M. Hinds, *Money, Markets and Sovereignty*, Yale 2009; B. Steil, *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*, Princeton 2013.

„International Finance” i stworzył kilka witryn interaktywnych analizujących w szczególności światową politykę monetarną. Szerokiej publiczności może być znany z autorstwa licznych komentarzy dotyczących finansów międzynarodowych, polityki pieniężnej, rynków finansowych czy historii gospodarczej³.

Plan Odbudowy Europy, szerzej znany jako Plan Marshalla, to stanowiący uzupełnienie doktryny powstrzymania program odbudowy gospodarczej zrujnowanej przez II wojnę światową Europy. Jego pomysłodawca, sekretarz stanu USA George Kennan, stał na stanowisku, iż zmęczone walką i cierpiące głód, a zarazem zniechęcone do wolnego rynku i demokracji⁴ europejskie społeczeństwa mogą oddać władzę w ręce komunistów oferujących na ten moment niesprawdzoną lepszą przyszłość⁵. Ogłoszony 5 czerwca 1947 r. program zaadresowano do wszystkich państw subkontynentu. Zainteresowanie inicjatywą wyraził początkowo także Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich oraz kraje należące do jego strefy wpływów, lecz niedługo potem Sekretarz Generalny Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego i jednocześnie przywódca tego największego terytorialnie państwa na świecie Józef Stalin nakazał odrzucić amerykańską pomoc. Swoją decyzję pochodzący z Gruzji dyktator uzasadniał rzekomą chęcią ingerencji Amerykanów w sprawy wewnętrzne beneficjentów planu oraz przekonaniem ideowymi⁶.

Jeszcze w trakcie realizacji planu Marshalla Departament Stanu zaczął dostrzegać, iż szybko odbudowująca się ekonomicznie Europa potrzebuje zabezpieczenia militarnego – w starciu z potężną Armią Radziecką poniosłaby porażkę, to zaś oznaczałoby klęskę inicjatywy Waszyngtonu. Pierwszy krok na drodze do integracji wykonały IV Republika Francuska i Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – w 1947 r. w Dunkierce zawarły wymierzony (jeszcze) w Niemcy traktat obronny. Rok później dołączyły do nich kraje Beneluxu, natomiast w 1949 r. wspólnie z Danią, Kanadą, Islandią, Norwegią, Portugalią, USA i Włochami powołały do życia Sojusz Północnoatlantycki, którego fundamentalną

³ Uczony swoją uwagę skupia w pierwszej kolejności na momentach przełomowych; takim bezspornie był szczegółowo omawiany w recenzowanej pracy Plan Odbudowy Europy.

⁴ Steil zaakcentował tu dominującą opinię o nieskutecznym i niesprawiedliwym liberalizmie jako przyczynie pojawienia się wikłających świat w wojnę autorytaryzmów.

⁵ Autor zaznaczył, że ZSRR mając decydujący udział w pokonaniu III Rzeszy, stał się najpotężniejszym państwem na kontynencie; w dodatku tylko nieliczni znali realia ekonomiczne i społeczne panujące w tym kraju.

⁶ Stalin tak samo jak jego poprzednik Włodzimierz Lenin żywił mocne przekonanie o nieuchronnym upadku kapitalistycznej Ameryki i Europy Zachodniej – w rachubach dyktatora Amerykanie poprzez utworzenie nowych rynków zbytu i podporządkowanie gospodarcze Europy mieli dążyć do ratowania zagrożonych bankructwem monopolii.

zasadą do chwili obecnej jest kolektywna obrona (agresja na terytorium jednego z członków NATO oznacza atak na wszystkich). Słuszna wydaje się zatem konkluzja uczonych co do charakteru politycznego stworzenia tej organizacji – miał on przyspieszyć integrację gospodarczą Europy pod przywództwem USA (przy okazji Amerykanie w ten sposób nieodwracalnie zrezygnowali z polityki izolacjonizmu).

By zrozumieć oddziaływanie planu Marshalla na życie gospodarcze w Europie, Steil wskazał niektóre aspekty kryzysu, w jaki Stary Kontynent popadł tuż po zakończeniu walk⁷. Amerykański intelektualista wymienił tutaj m.in. czynniki decydujące o radykalnym obniżeniu poziomu produkcji i wymiany handlowej, takie jak ogromna ilość zdewastowanych fabryk, zablokowane kanały, zniszczone mosty i drogi czy roztrzaskane tory. W całej Europie dochodziło do masowych migracji, milionom osób zmagania wojenne odebrały dach nad głową. Steil odniósł się także do problemów, z jakimi zmagają się poszczególne kraje. Tak więc jeśli mowa o stojących na krawędzi upadku gospodarczego Niemiec, uwagę Autora przykuła przede wszystkim zmiana w postawie rolników, którzy postanowiwszy produkować wyłącznie na własne potrzeby, skazywali społeczeństwo na głód, niedożywienie i śmierć. Dramatu całej sytuacji miał dodawać fakt, iż najbardziej cenionymi przez społeczeństwo umiejętnościami stały się udawanie, kłamstwo i handel na czarnym rynku (bazując na teorii hierarchii ludzkich potrzeb autorstwa Abrahama Masłowa można przyjąć, że ludzkie wartości zostały zredukowane do usytuowanych najniżej w hierarchii potrzeb fizjologicznych, obejmujących nastawione na przetrwanie instynktowne działania, takie jak zaspokajanie głodu czy pragnienia). Z kolei w środkowo-wschodniej części subkontynentu ze względu na galopującą inflację pieniądze straciły wszelką wartość, dramatycznie spadło spożycie kalorii. Ponadto niepokoje wzbudzał również upadek finansowy obciążonej nadzorowaniem strefy okupacyjnej i imperium kolonialnym Wielkiej Brytanii oraz dobre wyniki komunistów uzyskane w wyborach we Włoszech, Francji czy Holandii.

Uzasadnienia wymagają ramy chronologiczne i geograficzne. Studenci, uczniowie, uczeni czy też miłośnicy historii ogłoszenie doktryny powstrzymania, wprowadzenie Planu Odbudowy Europy i powstanie NATO kojarzą z nadejściem systemu dwubiegunowego, i chociaż niektórzy z historyków i geostrategów starają się upatrywać początków tego systemu już od końca XVIII w., to jednak za bezpośrednią przyczynę jego powstania bezsprzecznie trzeba uznać wyżej wymienione wydarzenia.

⁷ Ze względu na tragiczną sytuację był nazwany przez „New York Times” nowym „Czarnym Lądem” (sic!).

Warto zauważyć, że Steil na początku swoich analiz cofa się do konferencji w Jałcie, na której wydawało się, że reprezentanci Wielkiej Trójki: Józef Stalin, Franklin Delano Roosevelt i Winston Churchill jeszcze będą ze sobą współpracować. Z drugiej strony Autor równoległe podejmuje skuteczne poszukiwania momentu przełomowego w jak dotąd dość defensywnej postawie Waszyngtonu w relacjach z Moskwą. Ów moment przełomowy niepodważalnie stanowiło wycofanie się Brytyjczyków z Grecji⁸, co oznaczało wówczas ostateczny koniec *Pax Britannica* i wymusiło wzrost zaangażowania dyplomatycznego Białego Domu. W postrzeganiu Departamentu Stanu ów wyspiarski kraj pełnił funkcję bariery wobec radzieckiej dominacji w rejonie Adriatyku i Morza Egejskiego. Tak samo poddanie się Turcji w ocenie amerykańskich geostrategów otworzyłoby drogę ZSRR ku wschodniej części basenu Morza Śródziemnego i Bliskiemu Wschodowi, potem zaś Stalin mógłby rozpocząć penetrację Azji Południowej i Afryki. Departament Stanu bazował na dosyć prostym i już w tym momencie anachronicznym myśleniu geopolitycznym decydentów z Moskwy, którzy żywili obsesję na punkcie sfer buforowych, a zważywszy na położenie geograficzne i rozciągnięcie granic – uparcie wierzyli w możliwość agresji ze strony sąsiadów. Błyskotliwy amerykański dyplomata Dean Acheson poszedł jeszcze dalej w swoich przypuszczeniach, albowiem posiłkując się teorią domina, doszedł do hipotezy o zamiarach przejścia całego Bliskiego Wschodu przez komunistów, jeśli tylko Grecja i Turcja upadną. Stalin, w rzeczywistości niezbyt zainteresowany wymienionymi państwami, wkrótce zrezygnował z działań na ich obszarze – okazał się wierny podziałowi na strefy wpływów, który zaproponował mu Churchill w 1944 r.⁹ Można sądzić, że przewidywania amerykańskich geostrategów w tym przypadku były zupełnie chybione, niemniej należy je potraktować jako jedną z głównych przyczyn ogłoszenia Doktryny Powstrzymania i wskazać jednocześnie jako ramy początkowe rozważań Steila.

Swoją pracę uczony zakończył analizą długofalowych skutków planu Marshalla, takich jak powstanie Unii Europejskiej czy przystąpienie byłych już członków Układu Warszawskiego do NATO oraz jego roli w zapobieganiu kryzysom humanitarnym czy wojskowym na całym świecie (amerykański naukowiec

⁸ Od tej przełomowej chwili gabinet Trumana w opinii Steila przestał żywić wątpliwości co do agresywnej natury ZSRR. Stalina oprócz Grecji miały interesować także tureckie cieśniny Bosfor i Dardanele oraz Iran, jednak radziecki polityk zaniechał ekspansji ze względu na skuteczną reakcję Amerykanów.

⁹ Stalin był zaskakująco wierny słynnej umowie procentowej z 1944 r., która przekazywała Wielkiej Brytanii 90% wpływów w powojennej Grecji, w zamian radziecki dyktator otrzymał swobodę działania na terenie Bałkanów i Europy Środkowo-Wschodniej.

w recenzowanej pracy nie uwzględnił okresu pomiędzy integracją państw Europy Zachodniej a rozpadem ZSRR). Oprócz tego przyjrzał się polityce zagranicznej najsilniejszych członków NATO i porównał strategie geopolityczne dzisiejszej Federacji Rosyjskiej do tych praktykowanych w dawnym ZSRR. Bądź co bądź ów fragment bardziej należy percypować jako epilog aniżeli składową rozważań, zaś granicą końcową badań wydaje się być data podpisania Traktatu Północnoatlantyckiego.

Jeśli mowa o ramach geograficznych, zamykają się one na terytoriach dwóch bloków wojskowych – NATO i Układu Warszawskiego. Kraje niewchodzące w skład tych sojuszów odegrały rolę drugorzędną¹⁰.

Czym ta historia planu Marshalla różni się od dotychczas przedstawionych? Jak twierdzi sam Autor, Plan Odbudowy Europy usytuował o wiele bliżej centrum wydarzeń niż poprzedzający go pisarze, zaś takie momenty przełomowe, jak praski zamach stanu i blokada Berlina stanowiły w jego ocenie część zmagania o zrealizowanie tej inicjatywy. Recenzowana książka opisuje przyczyny powstania projektu, proces wykonania oraz długofalowe skutki, które odczuwa dzisiejsza społeczność międzynarodowa. Nie wolno również zapominać o przeprowadzonej przez Steila głębokiej analizie tak istotnych aspektów gospodarczych, zazwyczaj pomijanych przez większość naukowców podejmujących się opisu wydarzeń z tamtych lat.

Amerykański badacz podzielił książkę na Przedmowę, Prolog, 14 rozdziałów, spis postaci, 4 aneksy, przypisy, bibliografię i źródła ilustracji. Tekst został opublikowany dużą czcionką i standardową interlinią, a co cenne, wprowadzono szerokie marginesy, wskutek czego można odnieść wrażenie, iż książkę czyta się sprawniej i niewątpliwie przyjemniej. Do zalet tej pracy należy zaliczyć także spis postaci oraz aneksy. Pierwszy z nich zawiera zwykle krótkie informacje na temat funkcji sprawowanych przez ówczesnych decydentów i postaci historycznych. W aneksach Autor udostępnił przemówienie prezydenta Harry'ego S. Trumana wygłoszone w Kongresie 12 marca 1947 r., wystąpienie Marshalla na Harvardzie z 5 czerwca 1947 r., dane tabelaryczne dotyczące wskaźników makroekonomicznych i zamówień oraz mapy polityczne.

W Przedmowie i Prologu Steil naświetlił zmienne stosunki pomiędzy Moskwą a Waszyngtonem, proces wyłaniania się nowego ładu międzynarodowego oraz wizję „jednego świata”¹¹ F.D. Roosevelta. Uczony mocno skrytykował

¹⁰ Można tutaj też wymienić kolonie brytyjskie, co jednak bezsprzecznie musiało wpłynąć na postawę negocjacyjną Brytyjczyków.

¹¹ Steil nie bez powodu wzmiankował o tej wizji „jednego świata”, ambitnie dążącego do zdemontowania *Pax Britannica* (nie traktował Brytyjczyków jako równorzędnych partnerów) prezydenta USA

tutaj nadzieje prezydenta USA na bliską powojenną współpracę ze Stalinem, czego owocem było m.in. wprowadzenie zasady jedności w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Jak wiadomo, Amerykanie zaczęli stopniowo modyfikować dotychczasową politykę już w 1945 r., wraz z objęciem najwyższego urzędu przez Trumana¹². W tej części pracy Autor rozpoczyna wprowadzanie kolejnych ważnych aktorów nadchodzących wydarzeń, m.in. G. Kennana, Hansa Joachima Morgenthau'a i Deana Achesona. Uczony porównuje ważne postaci historyczne oraz decydentów pod względem zdolności, wykształcenia, zainteresowań oraz umiejętności, To następny z licznych walorów dzieła Steila.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Kryzys* naukowiec dość szeroko rozpisuje się o ówczesnej politycznej, ekonomicznej i społecznej sytuacji krajów europejskich, którą Churchill niegdyś zwięźle podsumował: „jedne gruzowisko, kostnica, wylęgarnia moru i nienawiści”. Przy okazji Autor przybliży sytuację pozostawioną na łasce komunistów Grecji i podkreśla obawy Departamentu Stanu przed przejęciem przez nich władzy. W dalszej kolejności Uczony analizuje zawartość telegramu Kennana oraz podejmuje dialog z politykiem w kwestii schematów myślowych radzieckich decydentów i w oparciu o nie stara się przewidzieć możliwe manewry z ich strony na arenie międzynarodowej, m.in. zadaje pytania o szanse powstrzymania ZSRR przed objęciem rządów w krajach powstałych po rozpadzie Imperium Brytyjskiego. Oczywiście jest też, iż Autor nie mógł nie skomentować treści prezydenckiego orędzia dla Kongresu (chodzi tutaj o doktrynę Trumana), tak mocno krytykowanego zarówno w ZSRR, jak i w USA.

Kolejną część pracy Steila wypełnia wciąż nierozstrzygnięta sprawa okupowanych i podzielonych Niemiec oraz krytyka krótkowzrocznego i egoistycznego myślenia krajów je okupujących. Jak podkreślił amerykański uczony, niezrozumiała była postawa aliantów zachodnich, którzy wobec nadciągającego zagrożenia ze strony ZSRR nie dążyli do współpracy – szczególnie w tym względzie determinację wykazywała obawiająca się powtórek z lat 1914 i 1940 Francja, a te sprzeczności pomiędzy zachodnimi potęgami siłą rzeczy musiały działać na korzyść radzieckiego dyktatora. W tym rozdziale badacz również szczegółowo zrelacjonował działania w strefach okupacyjnych oraz odniósł się do kwestii

i częstych jego ustępkach wobec niezwykle konsekwentnego w osiąganiu celów strategicznych Stalina – w ten sposób podkreślił chybioną ocenę gabinetu Roosevelta (w zasadzie ów samodzielnie sterował polityką zagraniczną) co do „pokojowego” charakteru działań Imperium Radzieckiego.

¹² Trzeba tutaj dodać, iż przed konferencją w Poczdamie ten amerykański polityk był jeszcze równie optymistycznie nastawiony co do zamiarów ZSRR jak jego poprzednik na tym stanowisku, jednak rozmowy zakończone z wielkim trudem osiągniętym kompromisem zmieniły jego postrzeganie sytuacji.

spornych, kładąc szczególny nacisk na rozwiązanie sprawy reparacji wojennych. Ostatni z fragmentów przytaczanego rozdziału zawiera krótkie podsumowanie negocjacji dotyczących rozstrzygnięcia przyszłości Niemiec. Dialog pomiędzy Stalinem a Marshalllem kończy się klęską, acz w pamięć musi zapaść konkluzja Autora dowodząca, iż radziecki dyktator przewidział podział Niemiec już w 1941 r., negocjacje zaś prowadził wyłącznie po to, aby odpowiedzialność za to poniosł Waszyngton.

W trzecim z rozdziałów Autor uwypuklił różnice zdań pomiędzy amerykańskimi decydentami najróżniejszych orientacji politycznych w kwestii elementów ekonomicznych i finansowych, jakie powinien zawierać Plan Odbudowy Europy, jaka powinna być wartość finansowa pomocy, oraz jak wysokie środki należało przeznaczyć na wojskowe zabezpieczenie jego realizacji. Steil przywołał tutaj interesujący wniosek Kennana, w ocenie którego projekt miał umożliwić zbudowanie psychologicznej przewagi nad ZSRR, natomiast sama pomoc miała zbudować u beneficjentów poczucie celu i samodzielności oraz poprawić warunki gospodarcze. Następne tematy, które podejmuje Autor, ogniskowały się wokół prób przekonania mocno sceptycznego Kongresu do poparcia inicjatywy Kennana, długoterminowej kampanii przed głosowaniem i jeszcze bardziej skomplikowanego zadania przekonania władarzy Europy (zwłaszcza Francuzów) do wizji, iż bez zjednoczonych Niemiec Zachodnich odbudowa subkontynentu jest niemożliwa¹³. Steil nie mógł pominąć przybliżenia sprawy rezygnacji ZSRR i jego sojuszników z uczestnictwa w inicjatywie amerykańskiej (niemniej istotne wydawały się mu zapatrywania na tę sprawę cieszących się wysokim poparciem społecznym zachodnioeuropejskich partii komunistycznych). Ta część pracy kończy się zestawieniem dwóch wizji roli Niemiec w powojennej Europie – koncepcji Morgenthau'a spychającej Niemcy do roli państwa rolniczo-pasterskiego (ten pomysł spodobał się szczególnie Stalinowi) i idei Marshalla sytuującej Niemcy w centrum odbudowanej i zintegrowanej Europy.

Kolejny z etapów historii napisanej przez Steila otwiera analiza stanowisk poszczególnych państw Europy Zachodniej w sprawie ich uczestnictwa w Planie Odbudowy Europy. Autor skoncentrował się tu m.in. na negocjacjach warunków, na jakich państwa subkontynentu otrzymałyby pomoc, oraz zablokowanej przez ZSRR próbie Polski i Czech przystąpienia do tej inicjatywy¹⁴, co jak

¹³ Kolejne etapy pomocy w ramach Plan Marshalla Waszyngton uzależniał od stopnia integracji europejskiej.

¹⁴ Konferencja w Paryżu i następująca po niej wizyta czeskich dyplomatów w Moskwie pozbawiły czechosłowackich polityków niegodzących się na zależność od ZSRR jakichkolwiek nadziei na niepodległość.

skonstatował, tylko przyspieszyło zjednoczenie bloku wschodniego. Z kolei decydenci z Waszyngtonu w tym samym czasie nadal stali przed sporym wyzwaniem w postaci pogodzenia sprzecznych interesów krajów Zachodniej Europy¹⁵ oraz ich integracji politycznej i ekonomicznej. Równie trudne w optyce Steila okazało się dla amerykańskich polityków wyjaśnienie decyzji o dostarczeniu pomocy przed opinią publiczną – krytycy podkreślali kwestię problemu suwerenności ekonomicznej subkontynentu oraz uzależnienia jego przyszłości gospodarczej od zewnętrznego wsparcia. Rozważania w tej części książki Steil zamknął pytaniami o kolejne posunięcia Stalina, który znalazłszy się w wyraźnej defensywie strategicznej, musiał w jakiś sposób odpowiedzieć na amerykańską inicjatywę.

W kolejnym rozdziale recenzowanej monografii omówione zostały przede wszystkim kulisy założenia i powstania jesienią 1947 r. Kominformu (Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych) oraz dalsze zmagania o aprobatę Kongresu dla planu Marshalla. W pierwszej kolejności Steil komentuje treść referatu dotyczącego sytuacji międzynarodowej autorstwa Andrieja Aleksandrowicza Żdanowa. Współpracownik Stalina wyraził wątpliwość co do odejścia USA od kursu politycznego wyznaczonego przez Roosevelta¹⁶, zamiary odbudowy ekonomicznej i przemysłowej potęgi Niemiec oraz mało efektywne działania partii komunistycznych w krajach zachodnich¹⁷. Z kolei po drugiej stronie Atlantyku, a na to Steil zwrócił szczególną uwagę, zapadły decyzje o wysłaniu 200 najbardziej sceptycznie nastawionych Kongresmenów na wycieczkę po zdruzgotanej przez wojnę Europie. Autor scharakteryzował tutaj również elementy skutecznej kampanii (inicjatywę przedstawiono jako ideę, której główny cel stanowi zablokowanie rozprzestrzeniającego się komunizmu) oddziałującej na duży wzrost sondażowego poparcia dla projektu Marshalla. Ów rozdział sfinalizował opisem spotkania radzieckich i amerykańskich polityków określonego jako „ostateczny pogrzeb ducha Jałty”, w trakcie którego nieprzejednany

¹⁵ W trakcie konferencji paryskiej dyskutowano nad najważniejszymi kwestiami wymiennalności walut, napływu siły roboczej, statutu Zagłębia Ruhry oraz niechęci do integracji ze strony Brytyjczyków (tę niechęć uzasadniali faktem, że obroty handlowe z Europą to zaledwie ćwierć całej wymiany handlowej).

¹⁶ Żdanow doszukiwał się w doktrynie Trumana wyzwania i zagrożenia, które miał łagodzić plan Marshalla. W przekonaniach radzieckiego polityka poprzez ofertę uczestnictwa w Planie Odbudowy Europy Waszyngton chciał nakłonić kraje Europy Środkowo-Wschodniej, by zerwały „bratnie więzi” z ZSRR.

¹⁷ Stalin apelował by partie komunistyczne wycofały się z polityki koalicyjnej i zdobywały władzę agresywniejszymi metodami, dlatego we Włoszech i Francji komuniści wywołali wówczas wielkie fale strajków. Okazało się jednak, że działania te nie przyniosły pożądanego efektów, bowiem społeczeństwa Zachodniej Europy w kolejnych wyborach stawiały raczej na prawicę.

Wiaczesław Mołotow oskarżył USA o zniewolenie Niemiec i uczynienie z nich bazy strategicznej wymierzonej w państwa Europy Środkowo-Wschodniej.

Dalszy etap historii szkicowanej przez Steila dotyka zbliżających się wówczas wyborów prezydenckich w USA oraz kolejnych zmagani związanych z procesem legislacyjnym Planu Odbudowy Europy. Świadomy niskich notowań sondażowych urzędujący prezydent postanowił wówczas zaryzykować swoją karierę i połączyć jeszcze niepewny w tamtym momencie sukces inicjatywy Marshalla z własną kampanią wyborczą. Warto podkreślić, iż kluczową rolę w przekonaniu Kongresu do poparcia tego programu odegrał w opinii Autora mistrz taktyki legislacyjnej Arthur Vandenberg.

Główny rdzeń rozważań w następnym rozdziale stanowił praski zamach stanu. Steil postrzega tamte wydarzenia jako decydujący moment w procesie legislacyjnym planu Marshalla. Do chwili powołania do życia Kominformu na zjeździe w Szklarskiej Porębie Czechosłowacja miała cieszyć się pozorami niezależności, co niekoniecznie odpowiadało Stalinowi, który sądził, iż tamtejsze elity liberalne mogą wpłynąć na demokratów w pozostałych zależnych od ZSRR państwach. Tragizmu całej sytuacji dodało wstrząsające całym Kongresem rzekome samobójstwo Jana Masaryka. Amerykańscy politycy mieli zastanawiać się odtąd, czy będący skutkiem umowy Churchilla ze Stalinem brak zainteresowania sytuacją Czechosłowacji nie doprowadził do jej upadku, i z biegiem czasu zaczęli to postrzegać jako jeden z największych błędów pierwszej powojennej dekady. Te trudne doświadczenia niedługo potem przyniosły korzyści w relacjach z Jugosławią, bowiem kierując się celami geostrategicznymi Waszyngton wsparł dużymi kwotami komunistyczny reżim Josipa Broza Tito.

W dalszej kolejności Steil dokonuje analizy marcowego przemówienia Vandenberg, odtwarza ostatnie dni kampanii legislacyjnej oraz przygląda się początkom kryzysu berlińskiego. Autor akcentuje tutaj wzrost napięcia wywołany zbliżającym się terminem głosowania oraz równoległym zawarciem paktu obronnego pomiędzy ZSRR a Finlandią. 31 marca Kongres zdecydował jednak o przekazaniu pomocy finansowej, zaś trzy dni później ustawę podpisał Truman (na fali euforii rzecznicy projektu plan Marshalla określili ją jako najlepszą ustawę w historii USA).

Dalsza część refleksji Steila kumuluje się wokół sprawy Berlina Zachodniego – niedługo po uchwaleniu planu Marshalla Stalin wprowadził ograniczenia w ruchu kolejowym, lotniczym i samochodowym pomiędzy Berlinem Wschodnim i Zachodnim oraz pomiędzy Berlinem Zachodnim a strefami zachodnimi.

Rozdział zatytułowany *Ostateczna rozgrywka* rozpoczyna opis rozmowy ambasadora USA w ZSRR Waltera Bedella Smitha z Mołotowem domagającym

się przekształcenia Planu Odbudowy Europy w inicjatywę ONZ. Okres drugiego kwartału 1948 r. Steil postrzega jako czas ofensywnych działań komunistów stanowiących reakcję na Plan Odbudowy Europy – wymienił tutaj m. in. stopniowe wypieranie nacjonalistów z Chin, zabójstwo greckiego ministra sprawiedliwości czy zacieśnianie blokady Berlina (Amerykanie w odpowiedzi na ów manewr zdecydowali się utworzyć most powietrzny). W tym rozdziale uczony najwięcej uwagi poświęcił jednak toczony na terenie stolicy Niemiec wojnie walutowej. Nikt też nie potrafił przewidzieć jak długo potrwa ów konflikt¹⁸, toteż zarówno w Moskwie, jak i Waszyngtonie rozpoczęto badanie najróżniejszych możliwości jego zakończenia, co nie umknęło uwadze Autora. W Departamencie Stanu ścierały się często skrajne koncepcje rozwiązania sporu – niektórzy nawoływali do opuszczenia Berlina, inni liczyli się nawet z rozpoczęciem przygotowań wojennych bądź użyciem bomby atomowej. Moskwa z kolei poprzez chęć przekazania zapasów wszystkim mieszkańcom niemieckiej stolicy i żądanie, by rozmowy toczyły się w ramach współpracy czterech, dążyła do zablokowania planu powołania państwa zachodniemieckiego i pokazania światu, iż za cierpienia berlińczyków odpowiedzialność ponosi Zachód. Dodać należy, że w tym rozdziale wypełnionym ekonomicznymi i finansowymi pojęciami pojawił się istotny mankament, wszak osoby obcujące niezbyt często z tymi pojęciami trafią na poważne przeszkody w rozumieniu zależności pomiędzy nimi.

Następny rozdział Steil rozpoczyna konkluzją mówiącą o pozytywnym wpływie zorganizowania mostu berlińskiego i uchwalenia planu Marshalla na zwycięstwo wyborcze Trumana. Podobnie jak w poprzedniej części amerykański intelektualista kieruje uwagę przede wszystkim na kolejne etapy rywalizacji w Berlinie, dodatkowo obserwacji poddaje rozpoczęcie procesu integracji europejskiej¹⁹. Na adnotację zasługuje wzmianka Autora o pomocy krajom Europy Środkowo-Wschodniej ze strony ZSRR w ramach świeżo powstałej Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej – tak więc do swojej śmierci Stalin uzyskał od sojuszników taką samą kwotę, jaką Amerykanie przekazali z własnych zasobów krajom zachodnioeuropejskim. Na zakończenie tej części książki uczony kontynuował opis procesu powstawania NATO.

Następny etap historii naszkicowanej przez Steila zaczyna się w chwili zniesienia blokady w Berlinie w maju 1945 r. W dalszym ciągu naukowiec omawia

¹⁸ Obydwa kraje konfrontowały się niemal na każdej płaszczyźnie.

¹⁹ To Jean Monnet jako pierwszy wyszedł z inicjatywą gospodarczej fuzji Niemiec i Francji. W maju 1950 r. doprowadził do połączenia produkcji węgla i stali w ponadnarodową instytucję. Kolejny etap integracji stanowiło utworzenie Europejskiej Federacji Węgla i Stali w 1952 r. Wymienione porozumienia skutkowały założeniem w 1958 r. Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej.

kluczowe decyzje podjęte w ramach Rady Ministrów Spraw Zagranicznych²⁰ oraz opisuje tak doniosłe momenty jak utworzenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej, wybory w Republice Federalnej Niemiec i przekazanie statutu okupacyjnego Konradowi Adenauerowi. Autor przy okazji raz jeszcze krytycznie odniósł się do długotrwałego braku porozumienia Waszyngtonu i Moskwy, który przyczynił się do gehenny berlińczyków, a świat postawił na krawędzi wojny.

W przedostatniej części swojego dzieła Steil zestawiając stan ekonomiczny krajów Europy Zachodniej przed i po wprowadzeniu Planu Odbudowy Europy pokazał pozytywny wpływ tego projektu na życie mieszkańców. Nie zapomniał także o negatywnych głosach obserwatorów pojawiających się w trakcie realizacji tej inicjatywy, powołał się tutaj jednak wyłącznie na tezy brytyjskiego historyka Alana Milwarda²¹. Rozstrzygnął przy okazji spór naukowców o rolę planu Marshalla w przyspieszeniu nadejścia świata dwubiegunowego – w jego opinii ów projekt stanowiący jeden z elementów doktryny powstrzymania ani nie przyspieszył ani nie nasilił zimnej wojny.

Ostatni rozdział pt. *Echa* przenosi czytelników do czasów po upadku muru berlińskiego. Autor wspomina kluczowe momenty historyczne takie jak powstanie Unii Europejskiej czy przyłączenie dawnych krajów zależnych od ZSRR do NATO. W opinii Steila pierwszy z wymienionych stanowi długotrwały efekt Planu Odbudowy Europy, zaś ten drugi – co zaskakujące – wydaje mu się niezrozumiały. W ostatnim z rozdziałów badacz komentuje postawę NATO na arenie międzynarodowej oraz przybliży postrzeganie tej organizacji przez światową opinię publiczną i władze różnych krajów. Sedno rozważań w tym fragmencie stanowi jednak porównanie strategii dawnego ZSRR i Rosji za rządów Władimira Putina wobec państw je otaczających – w tym miejscu amerykański intelektualista dochodzi do przekonania o dążeniu do podobnych celów przy wykorzystaniu nieco innych metod.

Reasumując, mamy do czynienia z doskonałą książką wybitnego erudyty, a liczne wyróżnienia i znakomite opinie, jakie publikacja zebrała, nie dziwią. W pracy trudno znaleźć jakiegokolwiek wady – Steil prawdopodobnie jako pierwszy tak szeroko przyjrzał się historii planu Marshalla z perspektywy ekonomicznej, a przy okazji zobrazował niemały przeciek dziejów gospodarczych

²⁰ Przełom przyniosły analizy radzieckiego wywiadu, w których stwierdzono, iż powstanie kraju zachodnioniemieckiego jest nieuchronne. Oczywiście zatem stało się, że to Waszyngton będzie dyktował warunki, na jakich spór o Niemcy zostanie zakończony. Ostateczne porozumienie zawarto natomiast w trakcie nieoficjalnej kolacji, gdy Acheson chcąc przyspieszyć rozmowy, wyraził zgodę na niewielkie ustępstwa, które w żadnym stopniu nie przyniosły strat Waszyngtonowi.

²¹ Wydaje się przy tym, że Steil powinien zebrać więcej krytycznych ocen.

USA i Europy Zachodniej. W tekście zawarł wiele interesujących i oryginalnych konstatacji. Co niezwykle ważne dla czytelników, praca Steila to również arcydzieło pod względem stylistycznym, z powodzeniem może ona trafić również do osób niebędących zawodowymi historykami²². Imponować powinna również stanowiąca ok. 15% objętości tekstu bibliografia oraz sam pomysł wprowadzenia krótkich biografii i porównywania postaci historycznych wpływających na dzieje świata. Nie można nie docenić ogromnej pracy i czasu jakie Steil poświęcił na przygotowanie tego najwyższej próby dzieła.

Norbert Szklarzewski – mgr stosunków międzynarodowych, absolwent Uniwersytetu w Białymstoku

e-mail: nor.szklarz.1990@gmail.com

²² To oczywiście również zasługa pary tłumaczy.